

Никола ВУЈОШЕВИЋ*

ВИЈЕК ЦРНОГОРСКЕ МОДЕРНЕ УМЈЕТНОСТИ

Црногорска модерна умјетност настаје и развија се на простору на којему је стољећима остваривана богата и значајна културна баштина, чије тековине имају велике вриједности и у развоју културе представљају драгоцене домете који надилазе државне оквире. Скоро да нема значајније историјске епохе која није на тлу Црне Горе оставила траг. Овдје су сачувани градитељски и умјетнички документи од праисторије, преко антике до романике и готике, византијске умјетности, затим ренесансе и барока. Има и остатака илирске, римске, богумилске и исламске умјетности. Посебно су значајни коријени и трагови миленијумске прошлости Црне Горе и прије државотворне династије Петровића.

У континуитету појава, утицаја и прожимања јављају се на размеђи XIX и XX стољећа, почеци црногорске модерне умјетности. Њима су у Европи, након прве изложбе импресиониста 1874. године у Паризу, претходиле смјене или паралелно егзистирање радикалних умјетничких идеја и праваца. Док су тада код многих европских и других народа академским реализмом, као крајњом тачком објективног третмана спољњег и унутрашњег свијета, завршавале плодне стваралачке епохе, дотле, у Црној Гори почињу модерна умјетничка кретања. Ове прогресивне тежње кореспондирају са позитивним околностима црногорске стварности. Црна Гора, послје 1878. године, као међународно призната држава, настоји да унапређивањем и учвршћивањем друштвеног уређења обезбједи повољније услове за развитак просвјете и културе.

У ликовној умјетности од посебног значаја је долазак у Цетиње бројних страних умјетника, који на позив Николе I Петровића бораве на двору дуже или краће вријеме. Европска имена: Јарослав Чермак, Влахо Буковац, Паја Јовановић, затим Теодор Валерио, Фердо Кикерец,

* Аутор је познати црногорски сликар и ликовни критичар.

Целестин Медовић, Иван Рендић, Јосип Томинц, Антон Карингер и др. остављају своја дјела са мотивима из борбе и живота црногорског народа, као свједочанство не само својих високих стваралачких достигнућа него и као изразе симпатија и љубави према Црној Гори. Дјелатност ових умјетника створила је атмосферу која је несумњиво имала утицаја да се бројни црногорски младићи професионално определијеле за ликовну умјетност.

Не умањујући улогу и значај страних умјетника у настанку црногорске модерне умјетности, битно дјејство у њеном виталитету имали су и надареност и велики труд њених домаћих протагониста. Многи су се за умјетност рано опредјељивали, и, мимо утицаја са цетињског двора, одлазили у иностранство на студије. Тако се већ крајем XIX и почетком XX стољећа, оснажена индивидуалним потенцијалима и жељама, подстакнута и спољним факторима, јавља једна група црногорских умјетника која ће играти изузетну улогу а њихово дјело имати значај у црногорској умјетности.

Невјероватно је са коликим полетом, одлучношћу и предиспозицијама уче и сви завршавају студије; раде, стварајући основе нове, велике епохе црногорске модерне ликовне умјетности - државе која у то вријеме није имала ни 300.000 становника. Најстарији међу њима су *Анастас Боцарић* (1864-1944), који сликарство учи најприје у Солуну и потом завршава Умјетничку академију у Атини и *Шпиро Ђурановић* (1864-1910), студије завршава на Академији умјетности у Кијеву. Затим, такође рођени у XIX вијеку: *Марко Греговић* (1867-1941), Академију умјетности у Бечу; *Михаило Врбица* (1871-1937), Академију у Москви; *Шпиро Боцарић* (1876-1941), похађа прво Studio Scuola Disegno, затим Regio instituto di Belle Arti и, кратко, Академију у Венецији; *Илија Шобајић* (1876-1953), завршава Државну академију у Бечу и Високу школу лијепих умјетности у Паризу; *Перо Почек* (1878-1963), Умјетничку академију у Напуљу; *Марко Брежанин* (1883-1956), Умјетничко-обртну школу у Љубљани и Вишу умјетничку школу у Бечу; *Владимир Новосел* (1883-1961), Академију у Прагу; *Ђоко Поповић* (1887-1911), Умјетничку школу у Београду и Академију ликовних умјетности у Напуљу; *Филип Вучковић* (1888-1961), Умјетнички лицеј и Академију умјетности у Минхену и Академију умјетности у Венецији; *Ристо Стијовић* (1894-1974), завршава умјетничке школе у Београду, Марсеју и Паризу; *Мато Ђурановић* (1895-1973), студира у Њујорку; *Мило Милуновић* (1897-1967), студира сликарство у Фиренци и на самом крају вијека *Милош Вушковић* (1900-1975), студира у Бечу.

Импресивна је та плејада високо школованих и образованих умјетника, од којих су многи били истакнуте личности у срединама гдје су

живјели и радили. Свима је, са стваралачким ентузијазмом, поносом и носталгијом Црна Гора инспиративно живјела у срцу и дјелу. Иако далеко и под утицајем нове средине, они нијесу ништа губили од свог аутохтоног карактера. Напротив, стицали су знање, развијали даровитост, обогаћивали и снажили творачки дух и луцидност доживљаја, осјећања и имагинације и тиме развијали и задржавали персоналност. Повременим доласцима у завичај, посебно приређивањем самосталних изложби, нијесу побуђивали особито интересовање.

Ипак, иако је ликовно-умјетнички живот у Црној Гори до 1945. године био врло мало развијен - изложбе су биле ријеткост а права ликовна критика није ни постојала, док је само цетињски "Глас Црногорца" кратким освртима регистровао наступе сликара. Тако је овај лист, поводом прве изложбе једног црногорског сликара у Црној Гори у јулском броју 1896. године, забиљежио: "Г. Греговић, млади сликар из Боке, изложио је у салону Вулетихеве гостионице неке своје радове. У идућем броју ми ћемо проговорити о сликама овог нашег умјетника." Вулетихева гостионица, гдје је показано Греговићево сликарство, у ствари је била позната цетињска "Локанда" - касније "Гранд хотел", који је срушен послје знатног оштећења у земљотресу 1979. године.

Обећање "Гласа Црногорца" испуњено је у наредном броју објављивањем вјероватно првог ликовног приказа, непознатог аутора, једне изложбе у Црној Гори: "Срећни смо да ћемо рећи коју о радњама нашега младог Греговића, што нам је изложио у салону Велике читаонице. Слике су двије: "Црногорац на стражи" и "Св. Петар и Павао". Ова посљедња мала слика показује црквено сликарство Греговићево. Није ништа изванредно да би човјек зажелио да том сликом украси своју кућу, али на сваки начин препоручујемо најбољег сликара нашијем црквама. Савсим је друга радња "Црногорац на стражи". То је прости Куч, којег је сликар изабрао за предмет своје кичице и већ избор тога типа открива лијеп таленат умјетников, што у највећој мјери потврђује израда ове слике, која се одликује колоритом, цртежом и истинитошћу типа. Рекли бисте да је то глава живог човјека, да ће сада проговорити, да оне очи гледају." У наставку текста критичар испољава одушевљење и каже: "Ми се нијесмо могли од ње (слике) одвојити и сада разумијемо хвалу којом у Котору обасипају младог умјетника; и који заслужује мецена да се уаврши".

Почетком прошлог стољећа регистровано је неколико изложби. *Илија Шобајић* са колегом Русом, *Тиром*, приређује 1906. године изложбу у Ђевојачком институту, у којему су тада радили. О њој "Глас Црногорца", осврћући се посебно на Шобајићеве радове, објављује приказ непознатог аутора: "Ове слике су нешто особито у свом жанру. Све су

то студије. Ту се умјетник не показује као вјештак у сливању боја и хватању појединих момената из природе, већ као хладни аналитичар, који до ситница тачно зна гдје је који мишић, као и којим правцем иде која жила, да ли поједине позиције тијела одговарају унутрашњем стању тијела. Ово је умјетник аналитичар који зна све детаље и из њих прави цјелину." Изложба је имала необичајен одјек - књаз Никола одликује Шобајића Орденом "Књаз Данила I" петог степена и, касније, истим Орденом четвртог степена, за укупни умјетнички рад.

Године 1907, *Перо Почек* приређује прву, потпуно заокружену као цјелину, изложбу у сали Министарства војног. Тим поводом у "Гласу Црногорца" од 1. и 15. децембра исте године објављена су два написа у којима, између осталог, пише да су Почекови радови на изложбама у иностранству, посебно на Балканској изложби у Лондону, оцијењени "као узор не само наше, него и словенске умјетности", и даље: "... да су били цвијет наше изложбе, да су заслужили особиту похвалу, а млади умјетник награђен златном медаљом... Почек је документовао не само свој неоспоран дар, већ је представио своју отаџбину Црну Гору као културну земљу и на пољу сликарске умјетности". Каже се још да је: "Читавом свијету познат г. Почек као умјетник, из дописа са изложбе у Милану, Риму, Софији и Лондону...".

Није познато која су дјела показана на поменутој изложби на Цетињу, али је извјесно да су њој претходила капитална Почекова остварења, настала између 1903. до 1907. године, означена, уз још нека *Ђока Поповића* ("Мотив из Портичија"), *Михаила Врбице* ("Пред штафелажем") и других као прва, покретачка и усмјеравајућа, тиме и историјска за црногорску модерну умјетност: "Улцињско поље", "Пејзаж из околине Цетиња", "Напуљ са Везувом", "Напуљ", "Напуљ са Везува", "Вршидба" и др. На основу ових слика, које посједује Народни музеј Црне Горе у Цетињу, основано је увјерење да нигдје у цјелокупној умјетности на Балкану пленер није тако издашно омогућио импресионизам као код Почека и то убрзано и у једном логичном слиједу од слике до слике, од потеза до потеза.

Излагачка активност црногорских умјетника, прекинута догађајима Првог свјетског рата, послије којих 1918. године Црна Гора губи своју државност, наставља се скромно 1921. године. Тада *Милош Вушковић* приређује самосталну изложбу у Цетињу и Подгорици а *Саво Вујовић* у Прагу. Исте године у Зетском дому заједнички излажу *Јанко Брајовић* и *Саво Вујовић*; Брајовић своје прве вајарске радове - Владу Рада и рељеф Бијелог Павла. Сљедеће године Вујовић ће се поново представити у Подгорици, Никшићу и Цетињу. Године 1923. *Нико Ђуровић* излаже у Подгорици и на Цетињу.

Прије Другог свјетског рата, поред учешћа на бројним групним изложбама, особито у Паризу, одржане су још изложбе: *Марка Брежанина* у Келну и Лајпцигу; *Мила Милуновића* у Паризу, после које, 1928. године заступа Француску на бијеналу у Венецији; исте године *Михаила Вукотића* у Београду, у тек отвореном Умјетничком павиљону "Цвијета Зузорић" на Калемегдану, утирући пут пуној афирмацији и касније добијању угледне Награде Политике. Године 1929. у Београду излаже самостално и *Милош Вушковић*, такође добитник Награде Политике; у Риму *Петар Лубарда*, у Цетињу *Јован Зоњић* 1931. године, када и *Мирко Кујачић*, тада сценограф Бановинског позоришта, и *Лука Станковић*; *Вуко Радовић* у Колашину и *Филип Вучковић* у Цетињу -1933; *Иво Новаковић* 1935-1936. у Никшићу, Дарувару, Бихаћу и Подгорици, гдје је као педагог службовао у гимназији; *Мато Ђурановић* у Котору 1936. и *Милан Божовић* 1938. године у Београду.

У току Другог свјетског рата ликовна умјетност на тлу Црне Горе замире. Сви црногорски умјетници се прикључују Народноослободилачком покрету; већином су у борбеним јединицама, док су неки у италијанским и њемачким логорима. Изложба учесника НОБ-а коју су децембра 1979. и јануара 1980. године организовали Музеји и галерије Подгорице, показала је историјски јединствен примјер масовног и великог патриотизма ликовних стваралаца.

Тек 1945. године почињу се стварати услови за умјетнички живот. Полет у обнови и изградњи ратом опустошене земље позитивно утиче и на културно-умјетничке прилике. Свестрана стваралачка ватра се распламсала на Цетињу, гдје се окупљају безмало сви црногорски друштвени и интелектуални капацитети. У подстицајној атмосфери расту амбиције и остварују се значајни резултати у многим областима рада.

У ликовној умјетности настаје невјероватан успон. Децембра 1944. године, у тек ослобођеном Цетињу, у згради садашње Скупштинне општине Цетиње, оснива се Умјетнички атеље при Министарству просвјете Народне Републике Црне Горе. У њему раде *Нико Ђуровић*, *Милан Божовић*, *Антон Лукатели - Тонћи*, *Дања Ђуровић*, *Ацо Пријић*, *Никола Вујошевић* и др. У Атељеу потиче иницијатива за сталешко организовање црногорских ликовних умјетника. У "Побједи" је објављен позив следеће садржине:

"Сликари Умјетничког атељеа Министарства просвјете позивају све умјетнике са територије Црне Горе да присуствују заједничком састанку у недјељу 24. II (треба да стоји III) 1946. године у 9 сати прије подне у просторијама Умјетничког атељеа ради доношења одлуке о формирању Удружења и припремању умјетничких радова за предстојећу изложбу на Цетињу. У обзир долазе сви академски сликари, скулпто-

ри и самоуци. Лица која су се огријешила о народну част не могу доћи у обзир."

Оснивачка скупштина је одржана како је предвиђено и на њој су изабрани Управа - Милан Божовић, предсједник, Антон Лукатели, секретар, Нико Ђуровић, Мато Ђурановић и Ксенија Ћиповић; Надзорни одбор - Лука Томановић, Вукан Вукановић и Велиша Лековић; Суд части - Вуко Радовић, Лука Томановић и Александар Пријић и Умјетнички савјет - Божовић, Лукатели, Ђуровић и Вујадин Поповић. На скупштини је одлучено да се изложба одржи уз празнични дан 13. јул, на Цетињу.

Оснивачку скупштину УЛУЦГ-а штампа веома запажено пропраћа. "Побједа" и "Омладински покрет", као и београдска "Политика", објављују више написа о овом догађају, који сарадник Покрета означава као "знаменити". Прати се рад Умјетничког атељеа и припремају изложбе. О атмосфери и раду у атељеу пише у "Побједи" *Михаило Лалић*. Упознају се читаоци да Милан Божовић ради слику "Сутјеска", Александар Пријић "Ношење рањеника", Нико Ђуровић серију цртежа "Порушена Подгорица". Ово ће бити прва дјела социјалистичког реализма, који ће само неколико наредних година запажено егзистирати у ондашњој југословенској умјетности.

Уочи изложбе пише и *Миладин Перовић*, који се тих првих поратних година често појављивао у улози ликовног критичара, да ће "... црногорски умјетници Тринаестојулском изложбом достојно обиљежити нови, велики почетак наше ликовне умјетности".

Најављена прва изложба УЛУЦГ-а отворена је 12. јула 1946. године на Цетињу, у згради Основне школе "Његош", у којој је био атеље *Петра Лубарде*.

Скроман каталог, драгоцене документарне и историјске вриједности и значаја, показује велики одзив умјетника и разноврсност израза, на почетку сјајног пута развоја, успона и афирмације послјератне црногорске умјетности. С посебним пијететом било је заступљено и неколико у рату погинулих или преминулих умјетника.

Све што се видјело на изложби, 144 рада од 30 аутора, говорило је о потпуној слободи исказа. Може се са шестдеценијске дистанце констатовати да је та слобода била најава онога што се, почев од 1951. године, чувеном изложбом Лубарде у Београду, десило у ондашњој југословенској умјетности. Логично је било што је читаву ову изложбу Лубарда отјелотворио и припремио у Цетињу.

Први заједнички наступ црногорских умјетника штампа означава као велику свечаност, историјски датум црногорског народа. О изложби пишу пјесници, *Јанко Ђонових* у "Стварању", *Мирко Бањевих* у "Побједи" и др. Изражавајући тврдњу да "за сада ниједна грана савремене

умјетности није тако развијена у Црној Гори као ликовна умјетност", Ђоновић умјетнике разврстава у двије основне групе: у првој су *Лубарда, Милуновић, Зоњић, Стијовић, Ораовац, Шобајић, Божовић, Вушковић, Кујачић...* а у другој млађи. За дјела умјетника из прве групе каже да представљају "највећи домет до кога је ова умјетност код нас дошла." Говорећи о радовима аутора из "друге групе" посебно издваја радове *Вука Радовића, Александра Пријића, Велише Лековића, Луке Томановића...* Бањевић, с одушевљењем, пише: "Пред горостасним композицијама Лубарде... прикују се очи посматрача".

У једновјековном постојању модерне црногорске умјетности оснивање УЛУЦГ значило је инаугурисање сталешког јединства његових чланова и могућност пуне афирмације вриједности црногорске умјетности и њену друштвену верификацију, која је веома утицала на стварање инфраструктурне подлоге ликовне културе у Црној Гори.

Мада се формирање Удружења може сматрати почетком организованог дјеловања црногорских умјетника, подсјећање заслужује *Друштво умјетника и пријатеља умјетности*, основано 1936. године у Цетињу. У Правилнику Друштва, које је окупљало 50 чланова, помиње се, да је циљ овог "удружења" да ради не само на његовању сликарства и вајарства него и на његовању музике и књижевности; на испитивању иконографије и споменика културе...

Друштво је у току свог једногодишњег постојања приредило само једну изложбу академског сликара *Олафа Јордана* и тиме завршило своју активност. До прекида рада је дошло зато што је његов предсједник *Милоје Коче* био шеф цетињске полиције, који се волонтерски бавио музиком, што је режимским властима послужило као "разлог" да полицајца наметну овој организацији. Међутим, за потпредсједника Друштва изабран је професор, познати научни радник, *Ристо Драгићевић*, који је, не слажући се са избором предсједника, поднио оставку.

Послије оснивања УЛУЦГ-а и његове прве изложбе, слиједи многи значајни догађаји у овдашњем ликовном животу. Већ крајем 1946. године оснива се *Умјетничка школа*, прва ове врсте у Црној Гори, за чије формирање и рад су неодвојива имена Лубарде, Милуновића, Ораовца, Вушковића, Кујачића, Вујовића, Станковића и других. У њој је, у више од деценије и по постојања, учила читава плејада касније изузетних умјетника: *Дадо Ђурић, Фило Филиповић, Гојко Беркуљан, Бошко Одаловић, Нада Станић, Јован Ивановић, Михаило Јовићевић, Пуро Ђурић, Љубо Брајовић, Велибор Радоњић, Дања Ђуровић, Петар Мартиновић* и др. Ова школа несумњиво представља посебно поглавље у развоју црногорске умјетности. У њој и око ње стварала се нека ванредна атмосфера, јединствено се слагали искуство, знање и вриједности старијих,

прије рата оформљених умјетника и таленат и младалачки полет младих снага, млађих професора и ученика.

Слиједи догађаји од великог значаја, који ће култно обиљежити црногорску модерну умјетност. Године 1951. Лубарда је поменутом изложбом у Београду изазвао и распламсао радикалне промјене у ондашњој југословенској умјетности. Мило Милуновић, исте године, такође у Београду, самосталном изложбом промовише потпуну слободу израза, засновану на култивисаном, високо естетском нивоу. Група "*Тројица*" - *Пријић, Беркуљан, Филиповић* (касније се умјесто Филиповића прикључује *Д. Буровић*) у Подгорици ће се изложбом, такође 1951. године, придружити слободној интерпретацији мотива.

У то вријеме ликовни живот у Црној Гори добија у замаху. На помолу је нова генерација стваралаца која ће убрзо ступити на умјетничку сцену. Многи од њих, попут Лубарде, Милуновића, Стијовића... који ван Црне Горе постижу сјајан успјех, одлазе у друге средине, школују се и напредују. Долазе у контакт са савременим развојем и збивањима у умјетности, обогаћују се, раде са великим полетом, развијају своју надареност, те, испољавајући нове идеје и аутентичне изразе - стасавају до значајних стваралачких вриједности. Излажу и у Црној Гори самостално и са Удружењем ликовних умјетника. Слобода стваралаштва долази до пуног изражаја. Нема фаворизованих схватања. Постоји само прави однос према правој умјетности. То је управо најаву *златног периода* црногорске умјетности, Црне Горе као земље сликара. Овдашњи умјетници све више су присутни и цијењени на страни, на широким просторима.

Друштво показује, у дугом периоду, већу заинтересованост за развој ликовне умјетности. Поред *Умјетничке галерије на Цетињу*, основане 1950. године, за чију дјелатност је неодвојиво име њеног дугогодишњег директора Милоша Вушковића, данас *Националног умјетничког музеја*, који у оквиру Народног музеја Црне Горе, поред осталог, посједује сериозан избор црногорских и умјетника из република бивше Југославије, гради се 1958. године *Умјетнички навилјон* у Подгорици. Затим се формирају - *Модерна галерија* у Подгорици, 1961. уз велике заслуге Александра Пријића, њеног првог и дугогодишњег директора; галерија "*Јосип - Бепо Бенковић*" у Херцег-Новом, 1966, као и "*Зимски салон*" у њеном саставу; *Салон "13. новембар"* на Цетињу, 1967; *Спомен збирка "Ристо Стијовић"* у Подгорици, 1971; *Модерна галерија* у Будви, 1972, уз заслуге Јова Ивановића; *Галерија умјетности несврстаних земаља "Јосип Броз Тито"* у Подгорици, данас *Центар савремене умјетности Црне Горе*, 1984; *Галерија "Велиша Лековић"* у Бару, 1984; Спомен галерије: у Петровцу "*Марко Греговић*", у Каменарима, у Боки, "*Мато Ђура-*

новић". Затим, Галерија "Никола П" у Никшићу, 1997, као и, посљедњих десетак година, бројне приватне галерије.

Посебно важно за развој ликовног стваралаштва је и институционална надградња ликовног образовања, која се, почев од поменуте Умјетничке школе у Цетињу, потом у Херцег-Новом, наставља отварањем *Више школе за умјетност и умјетничке занате* у Херцег-Новом, *Више педагошке школе* са ликовним смјером у Никшићу, *Културолошког факултета* у Цетињу и најзад *Факултета ликовних умјетности* у Цетињу, 1988. године.

Све ове институције јављају се као организатори бројних ликовних манифестација. Ипак, 1963. године, репрезентативну, до тада најзначајнију ван Црне Горе, приређује УЛУЦГ у Београду, у Павиљону "Цвијета Зузорић" на Калемегдану. Изложбу је отворио маг театра Раша Плаовић казивањем и стихова из "Горског вијенца", наговјештавајући њен изузетан пријем.

Године 1967. приређене су двије велике ретроспективне изложбе -Лубарде у Музеју савремене умјетности у Београду и Мила Милуновића у Културном центру Београда, које су на најбољи начин представиле ове сликарске великане.

Сљедеће године у Подгорици је одржан симпозијум о националној култури, када се констатује високи ниво и третман црногорске ликовне умјетности у оквиру националне културе.

Узорно рангиран углед црногорских умјетника потврђује се изузетном поставком "Савремена црногорска ликовна умјетност 1945-1970" у Музеју савремене умјетности у Београду (касније је презентирана у Загребу, Паризу и Риму), којом приликом, у уводној ријечи монографије која је пратила изложбу, *Миодраг Протић*, управник Музеја и еминентни ликовни критичар, поред осталог, записује: "Међу београдским уметницима има и црногорских који су сталним присуством и зрачењем свога дела, учешћем у разним српским уметничким покретима и групама, као професори београдских уметничких школа и учитељи српских уметничких поколења, остварили у овој средини неизбрисив утицај и стекли трајно незаменљиво место".

Ова манифестација је инаугурисала малу Црну Гору као велику Земљу сликара. Извјесно, част је услиједила због вриједности црногорске умјетности, засноване на прожимању националног и универзалног, завичајног и свјетског, традиције и савремености. Вријеме је то са атрибутима златног периода црногорске ликовне умјетности.

Овај синтетички приказ савремене црногорске умјетности, почев од најстаријих умјетника, који су заокружили опус и у оно вријеме имали велику улогу не само у црногорској умјетности (Милуновић, Лубар-

да, Вушковић, Стијовић...) па преко средње генерације стваралаца чија је пуна плодотворност била у изразитом успону (Станић, Филиповић, Пријић, Лукетић, Дадо Ђурић, Беркуљан, Радовић, Драго Ђуровић...) до млађих, особених по савременом духу и позитивној умјетничкој агресивности, показује да је квалитативност црногорске умјетности, објективно, веома изнад умјетничких резултата и домета који се остварују у једном четвртвјековном, релативно кратком и нормалном друштвеном развоју.

Као посљедица јединства многих творачких фактора, стваралачка креативност овога периода у црногорској умјетности може се означити и као епоха у њеном развоју.

У времену од 1967. до 1975. године животну и стваралачку сцену напустило је неколико највећих и најзначајнијих црногорских умјетника, међу којима Мило Милуновић, 1967, Петар Лубарда и Ристо Стијовић, 1974. и Милош Вушковић, 1975. године. Њихов умјетнички, стваралачки и педагошки рад имао је у Црној Гори вишеструк значај. Они овдје доживљавају и остварују велику плодотворност. За Лубарду *цетињски период* је значио период генијалности, када су настала дјела којима је на поменутој, чувеној изложби у галерији УЛУС-а на Теразијама у Београду 1951. године унио у југословенско сликарство нове идеје и дух, завршавајући једно његово поглавље и почињући друго, извео га на широке европске и свјетске просторе. Милуновић и Вушковић, за које је био карактеристичан перманентан успон до ванредних висина, остварују у овом периоду такође врхунска дјела. Педагошко дјеловање ових великана огледа се прије свега у њиховом енергичном, исцрпљујућем, истраживачком, мајсторском сликању, чиме су у црногорско сликарство уносили дух и атмосферу динамике и полета и, особито, увјерење у сигурност сопствених могућности, обиљежавајући га аутентичношћу и антејском снагом.

Послије култних изложби Лубарде, Милуновића, Зоњића, Стијовића, Вушковића, Томановића, *Народни музеј Црне Горе* организује, 1975. и 1976. године у Његошевој Биљарди у Цетињу, ретроспективе Станића, Пријића, Филиповића, Беркуљана, Ника Ђуровића и Вујошевића. Први пут се штампају монографије у боји на преко 80 страна, с акрибијским предговорима историчара умјетности *Олге Перовић* и *Младена Ломпара*.

У међувремену финализују се припреме и крајем 1975. године презентира се изложба *Црногорска умјетност прве половине XX вијека* (Праг, Братислава, Варшава, Рига, Будимпешта, Софија...), која је упозоравала на драгоцјене квалитете умјетника који су чинили основу црногорске модерне.

Године 1981. остварује се највећа ликовна манифестација коју је икада Црна Гора организовала "Умјетност на тлу Црне Горе од праисторије до данас", приказана у Историјском институту СССР-а у Москви. У оквиру њеног садржаја био је и сегмент из црногорске ликовне умјетности у којему су, веома селективно, били заступљени ствараоци из више генерација, од иконописаца до савремених сликара.

Последње двије и по деценије су протекле у знаку интензивне излагачке активности. Међу преко хиљаду колективних и самосталних - репрезентативног карактера изложби, истичу се оне које су најбоље исказивале виталност, универзалност и аутохтоност црногорске умјетности:

Пејзаж у црногорском сликарству 1900-1980 (Беч, Тунис, Каиро, Александрија); *Цетиње и ликовна умјетност*, Београд, 1983; *Југословенско сликарство XX вијека*, из збирки Народног музеја Црне Горе, Београд, 1986; *Јубиларна изложба УЛУЦГ-а 1946-1986*, Цетиње; *Четрдесет година Савеза удружења ликовних умјетника Југославије 1946-1986*, Тузла, Дубровник; *"Генерација 9"* (основана 1979); *Црногорска модерна скулптура*; *Цетињски бијенале*, 1991, 1994, 1996; *Аутопортрет у црногорској умјетности*, Подгорица, 1999; *Монтенегро арт... 2000*, Љубљана, Сарајево; *Црногорска ликовна умјетност 1946-2000*, Сарајево, 2002; *Врхови савремене црногорске умјетности* (68 аутора), Подгорица, 2004; *Врхови савремене црногорске умјетности - двадесет умјетнина - двадесет аутора* (Почек, Милуновић, Лубарда, Беркуљан, Филипович, Ђурић, Станић, Караило, Вујошевић, Ивановић, Ђокај, Одаловић, Попович, Бурић, Стијовић, Лукетић, Ђуровић, Томановић, Пејовић, Никчевић), Париз, Бари, 2005; *Биљези времена 1995-2005*, Подгорица, 2006; Традиционалне годишње изложбе УЛУЦГ-а од 1946-2006.

Самосталне - ретроспективе: Милоша Вушковића, Воја Станића, Фила Филиповића, Луке Томановића, *Рајка Тодоровића - Тодора*, *Бошка Одаловића*, *Михаила Јовићевића*, *Милана Божовића*, *Драгана Караџића*, *Јована Ивановића*, *Стевана Лукетића*, *Дада Ђурића*, *Димитрија Поповића*, *Стевана Лукетића*, *Хазба Нухановића*, *Луке Лагатора*, *Николе Вујошевића...*

Ревизијалне - самосталне: *Павла Пејовића*, *Смаја Караила*, *Николе Гвозденовића*, *Пура Ђурића*, *Ђорђа Правиловића*, *Слободана Словинића*, *Славка Шћепановића*, *Мила Павловића*, *Бранислава Секулића*, *Ратка Одаловића*, *Риста Радмиловића*, *Сеиде Белеговић*, *Никице Раичевића*, *Анке Бурић*, *Богдана Мусовића*, *Луке Берберовића*, *Драгољуба Брајовића*, *Љуба Брајовића*, *Срђана Вукчевића*, *Драшка Драгаша*, *Милије Бабовића*, *Небојше Каварића*, *Милована Радуловића*, *Златка Гламочака*, *Бранка Стаматовића*, *Петра Мартиновића*, *Пека Никчевића*, *Биљане*

Кековић, Романа Ђурановића, Владимира Ђурановића, Берђ Ноц Мартинија, Иванке Прелевић, Момчила Маџановића и др.

Крајем XX и почетком XXI стољећа бројни црногорски умјетници су на великим смотрема европске и свјетске умјетности: године 1990. истакнуто је учешће *Филипа Филиповића* на Венецијанском бијеналу, као, потом, и *Воја Станића*; Цетињанка *Марина Абрамовић* добија највећу награду бијенала 2001. године. На сљедећем учествује *Милија Павићевић*, а потом *Јелена Томашевић, Игор Ракчевић* и *Наталија Вујошевић*. Године 2005. *Анка Бурић* стиче велико признање на Бијеналу графике у Египту. У овом периоду наставља се вишедеценијска традиција излагања овдашњих умјетника на Јесењем салону у Паризу. Године 2006. вајар *Миодраг Шћепановић* добија прву награду Салона.

Црногорска умјетност посједује, сабира и еманира богатство слободе ликовног језика као најдрагоцјеније врлине сваке умјетности. Отуда у њој нема уходаних система или теоретских шаблона којима се умјетници могу разврстати у одређене групе. Анализирајући сваког појединачно, колико аутора толико доживљаја, осјећања, схватања. Та разноликост, мозаик израза и њихова егзистенција у савременој и рецентној црногорској умјетности, манифестује се од академског и поетског реализма и импресионизма, од којих и почиње црногорска модерна, па до апстракције и најновијих појава у умјетности уопште.

Обиљежавајући стољеће *црногорске модерне* може се исказати увјерење да преко четири стотине умјетника (УЛУЦГ има сада преко 300 чланова), међу којима су и свјетски верификовани, које је један малобројни народ изњивио у току протеклог вијека, фасцинира снагом личног успона, чудесним континуитетом вриједности, високим динамичним ритмом и перманентном творачком тензијом - изградивши мозаик златних плочица самосвијести и даровитости и уткавши га у општу европску и свјетску модерну умјетност. Извјесно су црногорски умјетници инспиративно и мајсторски објединили свој ликовни потенцијал и фасцинантну природну драму Црне Горе.